

TALABA SHAXSINING MA'NAVIY-AXLOQIY VA TANQIDIY TAFAKKUR MADANIYATINI TARBİYALASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Ishchonova Latofat Anvarbekovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti
Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20021204>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 28-aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 30-aprel 2026 yil

KEY WORDS

ma'naviy-axloqiy tarbiya, tanqidiy tafakkur, talaba shaxsi, interfaol metodlar, refleksiv faoliyat, ijtimoiy mas'uliyat, pedagogik muhit.

ABSTRACT

Mazkur maqolada talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Hamda, zamonaviy ta'lim muhitida talabalarning axloqiy qadriyatlarini, ijtimoiy mas'uliyatini hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar yoritilgan.

Zamonaviy globallashuv sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlay oladigan, ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar jamiyatning intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy ijtimoiy qatlam sifatida e'tirof etiladi. Shu bois, talaba shaxsining nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki uning ma'naviy-axloqiy qiyofasi va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirish masalasi pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Chunki bugungi axborotga boy, tezkor va murakkab dunyoda faqat bilim egallashning o'zi yetarli emas, balki olingan bilimni tahlil qila olish, unga nisbatan tanqidiy yondasha bilish va to'g'ri xulosa chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy rivoji uning ijtimoiy muhitdagi o'rnini belgilab beradi. Bu jarayon faqatgina nazariy bilimlar orqali emas, balki qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlar, milliy an'analar va umuminsoniy g'oyalar asosida shakllanadi. Aynan shu nuqtada ta'lim jarayoni tarbiyaviy funksiyasi bilan uyg'unlashib, shaxsning ichki dunyosini boyitishga xizmat qiladi. Tanqidiy tafakkur esa ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, talabaning mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni tahlil qilish va ularni samarali hal etish qobiliyatini rivojlantiradi. Demak, ma'naviy-axloqiy tarbiya va tanqidiy tafakkur bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular yagona pedagogik tizim doirasida qaralishi lozim.

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi, kompetensiyaviy model asosida o'qitish, interfaol metodlardan foydalanish talaba shaxsining faol subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu jarayon samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik shart-sharoitlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Ya'ni, ta'lim muhitining

ma'naviy jihatdan sog'lomligi, o'qituvchining shaxsiy namuna ko'rsata olishi, o'quv jarayonida ochiq muloqot va fikrlar xilma-xilligiga imkon yaratilishi talabalarda tanqidiy tafakkur madaniyatini rivojlantirishda muhim omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, refleksiya, muhokama, tahliliy topshiriqlar orqali talabalarni mustaqil fikrlashga undash zaruriyati tobora ortib bormoqda. Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot doirasida ushbu jarayonning mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda samarali tashkil etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Natijada, ta'lim jarayonida talabaning shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlovchi innovatsion yondashuvlar va pedagogik omillarni aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi.

"Sharq mutafakkirlarining asarlari talaba shaxsining ma'naviy kamolotini ta'minlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ideal jamiyat va komil inson haqidagi qarashlari orqali axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas'uliyat va ongli hayot tarzining ahamiyati ochib berilgan. Bu g'oyalar bugungi kunda talabalarda ijtimoiy faollik va axloqiy pozitsiyani shakllantirishda dolzarb hisoblanadi. Abu Ali ibn Sinoning "Donishnoma" asarida esa ilm va axloq uyg'unligi, aql va ma'naviyat birligi masalalari yoritilib, shaxs tarbiyasida intellektual va ruhiy kamolotning o'zaro bog'liqligi asoslab beriladi"¹.

Muhokama. Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikada ko'p qirrali, murakkab va tizimli yondashuvni talab etadigan jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish, avvalo, ta'limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Chunki an'anaviy reproduktiv o'qitish modeli talabalarda faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, bugungi kunda ta'limning asosiy maqsadi – ularni mustaqil fikrlaydigan, o'z pozitsiyasini asoslay oladigan, axborotni tanqidiy tahlil qila biladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarda tanqidiy tafakkur madaniyatini rivojlantirish uchun, eng avvalo, ochiq va demokratik pedagogik muhitni yaratish zarur. Bunday muhitda talaba o'z fikrini erkin ifoda eta oladi, muhokamalarda faol ishtirok etadi va muqobil qarashlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aynan shu jarayonda reflektiv faoliyat muhim o'rin tutadi. Refleksiya orqali talaba o'z fikrlarini qayta ko'rib chiqadi, xatolarini anglaydi va o'z bilimini chuqurlashtiradi. Bu esa tanqidiy tafakkurning rivojlanishida asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya esa o'z navbatida talabaning ichki dunyosi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning integratsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki global axborot makonida yoshlarning turli g'oyalar ta'siriga tushib qolish ehtimoli ortib bormoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida ma'naviy immunitetni shakllantirish, talabalarda ongli tanlov qilish va axloqiy mezonlarga asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Bu esa pedagogik jarayonda tarbiyaviy komponentning ustuvorligini ta'minlashni talab etadi.

¹ Ishchonova, L. (2026). Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini tarbiyalash metodikasi. Central Asian Journal Of Academic Research (T. 4, Выпуск 4, сс. 43–45).

Shuningdek, interfaol metodlar – “bahs-munozara”, “keys-stadi”, “aqliy hujum”, “debat” kabi usullar talabalarda tanqidiy tafakkur va axloqiy qarashlarni rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu metodlar orqali talabalar real hayotiy vaziyatlarni tahlil qiladi, muammoli holatlarga yechim topadi va o'z nuqtai nazarini asoslashga o'rganadi. Natijada ular nafaqat bilim oluvchi, balki faol ishtirokchi va muammolarni hal etuvchi subyektga aylanadi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvning amaliy ifodasidir.

Biroq olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, barcha ta'lim muassasalarida ham mazkur jarayon yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Ayrim hollarda o'qituvchilarning an'anaviy metodlarga bog'lanib qolishi, talabalarning passivligi, pedagogik muhitning yetarlicha erkin emasligi tanqidiy tafakkur rivojiga to'sqinlik qilmoqda. Shu boisdan pedagog kadrlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni zamonaviy metodlar bilan qurollantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirish murakkab, ammo uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, u ta'limning barcha komponentlari – maqsad, mazmun, metod va vositalarning uyg'unligini talab etadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish esa pedagogik shart-sharoitlarning puxta ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishiga bevosita bog'liqdir.

Xulosa: Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon talabaning nafaqat bilim darajasini, balki uning ijtimoiy faolligi, axloqiy mas'uliyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan mazkur yo'nalishda olib boriladigan pedagogik faoliyat kompleks, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bundan tashqari, ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligini ta'minlash, talabalarda ongli tanlov qilish, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish alohida e'tibor talab etadi. Tanqidiy tafakkur esa ushbu jarayonning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, talabaning har qanday axborotga ongli, tahliliy va asosli yondashuvini ta'minlaydi.

Umuman olganda, talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantirish ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini oshirish bilan birga, jamiyatda faol, ongli va mas'uliyatli fuqaroni tarbiyalashga xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishda ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlarni amaliyotga joriy etish esa ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga va uning samaradorligini oshirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – Москва: Смысл, 2019. – 448 с.
2. Brookfield S.D. Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 320 p.
3. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – 5th ed. – New York: Psychology Press, 2019. – 480 p.
4. Ishchonova, L. (2026). Talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy va tanqidiy tafakkur madaniyatini tarbiyalash metodikasi. Central Asian Journal Of Academic Research (T. 4, Выпуск 4, cc. 43–45).
5. Noddings N. Educating Moral People: A Caring Alternative to Character Education. – New York: Teachers College Press, 2017. – 190 p.